

Hoeveel bomen heeft een Havik *Accipiter gentilis* nodig?

Rob G. Bijlsma

De Havik staat te boek als een bosvogel die in bomen broedt. In het verleden, zo'n honderd jaar terug in de tijd, moest er in Nederland intensief worden gezocht om een nest te vinden. In uitgestrekte bossen, vèr weg van de mensen, had je de beste kans. Maar zoveel bos was er toen niet, en hoewel ook nu maar 10% van het land door bossen is bedekt, was dat in die tijd nog veel minder. Nóg belangrijker dan de beschikbaarheid van bossen was toentertijd de vraag (Versteeg z.j.): "In welk jachtveld is een haviken-horst aangetroffen?" Die vraag was relevant, want – wederom in de woorden van Versteeg – "Er bestaat wellicht niet één jachtopzichter, die de havik, gewiekste rover als hij is, geen haat toedraagt... 'Men' vermoordt de havik, zo vaak als er de kans op bestaat, alle wettelijke bescherming ten spijt. Wat ingewijden hiervan weten, doet de vogelminnaar de haren te berge rijzen. Zij, die menen, dat vangkooi, paalklem en val, of hoe al dat "fraais" ook moge heten, tot het verleden behoren, vergissen zich deerlijk."

De lamentabele toestand die Versteeg beschreef, verbeterde allengs in de loop van de twintigste eeuw. Dat kwam deels door een betere bescherming, maar zeker óók door de aanleg van bossen op zandgrond, waarmee het areaal broedgebied voor Haviken aanmerkelijk werd uitgebreid. Tinbergen (1955) schatte dat de havikenstand tussen 1920-30 en de jaren veertig vervijf- tot vertienvoudigde. Maar ook toen nog karakteriseerde hij de Havik als een typische bosvogel, die de neiging had zelf in dekking te blijven en – ook als hij niet jaagde – vaak tussen de stammen en dus onder het niveau van de boomkronen vloog. De kenmerkende leefomgeving beschreef hij aldus: "Steeds zijn het hoog opgaande bossen, die de havik als nestplaats uitzoekt; bij het opgroeien van dennebos komt hij er ongeveer in op de leeftijd, waarop de Sperwer het verlaat."

De tweede helft van de twintigste eeuw heeft laten zien dat de soort zich min of meer tot cultuurvolger heeft ontpopt (Bijlsma 1993). Mits met rust gelaten, een voorwaarde die door Versteeg en Tinbergen ook nadrukkelijk werd uitgesproken en onverkort geldt voor vandaag de dag, bestrijkt de Havik een brede waaier van habitats, variërend van uitgestrekte naald- en loofbossen, tot moerasbossen, eendenkooien in open land, houtwallen, gefragmenteerd boerenland met bosjes, parken en begraafplaatsen in steden, tuinen in suburbane gebieden... Dat is te zeggen: in West- en Midden-Europa. In Noord-Europa en in de USA is het nog steeds strikt een bosvogel (Kenward 2008).

Bomen dus. Maar hoeveel bomen vormen samen een bos? En hoeveel bomen heeft een Havik nodig om zich voldoende senang te voelen om te nestelen? Dat kon ik afgelopen broedseizoen van nabij toetsen. In het voor mensen afgesloten rustgebied van Planken Wambuis (ongeveer 750 ha, de enige menselijke activiteiten zijn – of beter gezegd: waren – hier toezicht en monitoring), een natuurgebied van de eerste orde in handen van Natuurmonumenten op de ZW-Veluwe, bouwde een havikpaar in 2008 een nest in een

Corsicaanse den. Dat jaar werden geen eieren gelegd; het vrouwtje was in haar derde kalenderjaar, voor haar vermoedelijk de eerste broedpoging. In 2009 bouwde hetzelfde paar op 400 m afstand een nieuw nest in een grove den; dit nest mislukte halverwege de jongenfase, vermoedelijk vanwege voedselgebrek (het vrouwtje was hier al vroegtijdig langdurig afwezig). Voedsel (hoeveelheid en kwaliteit) is een 'probleem' dat al langer opgeld doet op de Veluwe, en vèrstrekkende gevolgen heeft voor Haviken en vele andere vogels (Rutz & Bijlsma 2006, Galván *et al.* 2010). Ondertussen stapelden zich nog meer donkere wolken boven het rustgebied op. Waar decennialang niet, of alleen op kleine schaal, in het terrein was ingegrepen, moest nu opeens 'open ruimte' worden gecreëerd. En omdat het bos ter plaatse deels uit Corsicaanse dennen bestond (exoten, en dus een vloek in de kerk) en middeloud grove dennenbos ('oninteressant'), de vlinders en andere insecten verondersteld worden te profiteren van 'corridors' en 'open ruimte', en er geld genoeg is om dit soort projecten zonder pardon uit te voeren, werden hartje winter 2009/10 enkele tientallen ha bos gekapt. Dat alles natuurlijk wèl volgens de letter van de wet: de beide nestbomen van de Havik werden netjes gespaard. Dat resulteerde in een grote kapvlakte waarop twee eenzame bomen prijkten, beide voorzien van een nest (Foto 1). Een mooie metafoor voor de Nederlandse natuurbescherming. Gewoonlijk zijn deze bomen vooral geliefd bij Nijlganzen en laten de oorspronkelijke bouwers het geval links liggen. Dat had ik de medewerkers van Natuurmonumenten (NM) ook voorspeld. De Haviken dachten er echter anders over. (Wat maar weer aangeeft hoeveel het oordeel van een 'deskundige' waard is.)

Foto 1. Het uitgespaarde haviksnest in een Corsicaanse den op de kapvlakte, Planken Wambuis, 18 februari 2010 (Foto: Rob Bijlsma). *The Goshawk nest in a solitary Corsican pine on a clear-felling at Planken Wambuis, central Netherlands, 18 February 2010.*

Want wat gebeurde er. Het havikvrouwtje zat op 16 april in de resterende delen grove den rondom de kaalkap luidkeels te bedelhuilen; beide nesten zagen er verlaten uit. Zoeken in de omringende bossen leverde geen nieuw nest op, zelfs geen concentraties poep, donsjes, ruiveren of prooien, niets... Nu presteerde dit betrekkelijk nieuw gevestigde paar tot nu toe slecht: geen eileg in 2008, geen jongen groot gekregen in 2009. Zouden ze 2010 overslaan, misschien mede 'geholpen' door de rigoureuze ingreep in hun broedgebied? Op 15 mei bleek echter dat het vrouwtje op het nest in de Corsicaanse den zat te broeden (melding Han ten Seldam, NM), een verrassing die al was aangekondigd door waarnemingen van een Havik in de betreffende nestboom (Jitty Hakkert, NM). Op basis van latere metingen aan de nestjongen kon ik een legbegin berekenen van 20 april (tegen 11 april in 2009), waarmee dit vrouwtje op dit deel van de Veluwe de laatste starter was in 2010 (de overige – alle binnen 6 km van dit paar - begonnen op 2, 5, 5, 5, 6, 15, 16 en 17 april). Op 19 mei controleerde ik het nest en trof daar het vast broedende vrouwtje aan op drie eieren. Ze vloog zonder alarm weg, en bleef ook nadien stil en op afstand.

Foto 2. Zicht op het 3-legsel en de ruimere omgeving van het haviknest op de kaalkap in Planken Wambuis, 19 mei 2010 (Foto: Rob Bijlsma). *View of clutch and nest environment of a Goshawk nesting in a solitary Corsican pine on a clear-felling, 19 May 2010.*

Op 13 juni zat het nest dik onder het dons en telde het drie jongen van – afgaande op de vleugelmaten – 13, 11 en 7 dagen oud. Dat laatste jong moet ouder zijn geweest, maar had op die leeftijd kennelijk al een groeiachterstand opgelopen. Te klein om te seksen, en dus op 23 juni opnieuw geklommen om de zaak ten tweeden male te meten. Lekker harsdruipers, die Corsicanen! De Benjamin was intussen verdwenen, vermoedelijk in de magen van zijn nestgenoten. Dat waren twee vrouwen van 23 en 21 dagen oud, met gewichten van resp. 860 en 685 gram; de eerste was goed op gewicht

gezien haar leeftijd, de tweede was ongeveer 100 gram te licht. Op het nest lag een verse jonge Spreeuw *Sturnus vulgaris* (tarsus 26.7 mm, gewicht 62 gram, zonder vlerken en staart), maar ik hoorde noch zag de ouderlijke Haviken. Beide jongen zijn succesvol uitgevlogen, getuige althans de waarnemingen van takkelingen (Dirk Liefink, NM). Tijdens een nacontrole op 3 augustus hoorde ik geen bedelende jongen in de omgeving van het nest. Tegen die tijd zijn de jongen al zo groot dat ze niet meer permanent bedelen, tenzij ze hongerig zijn.

Foto 3. Jonge havikvrouwtjes in de leeftijd van 21-23 dagen, met zicht op de kaalkap op Planken Wambuis; 23 juni 2010 (Foto: Rob Bijlsma). *Two female Goshawks (21-23 days old) overlooking the clear-felling at Planken Wambuis, 23 June 2010.*

Uit de literatuur was al bekend dat Haviken enige mate van verstoring door boskap aankunnen. In Fennoscandinavië hadden Haviken aan betrekkelijk kleine plukken bos genoeg om te nestelen, maar bleek niettemin de moderne bosbouw via fragmentatie van het broedgebied nadelig uit te werken omdat hierdoor belangrijke prooipopulaties kelderden. De aanbeveling was dan ook om bij kaalkap de resterende stukken bos zo groot mogelijk te houden, terwijl nestplaatsen bescherming behoeften (Widén 1997). In Italië en Frankrijk werden bezetting van de broedplaatsen en reproductie niet beïnvloed door vellingen zolang die in herfst of winter werden uitgevoerd, niet meer dan 30% van de bomen werd verwijderd en grote blokken geschikt bos in de nabijheid overbleven (Penteriani & Faivre 2001). En bij proeven in Brits Columbia werd in de nestomgeving van Haviken 5-95% van het bos gekapt, zonder dat dit op de korte termijn (3 jaar) leidde tot veranderingen in de bezetting door Haviken of het aantal jongen dat ze grootbrachten (Mahon & Doyle 2005).

Deze door mensen veroorzaakte catastrofes doen zich bij hoge uitzondering ook voor als natuurlijke ramp. Een voorbeeld daarvan trok op 26 december 1999 als orkaan Lothar een spoor van vernieling door Frankrijk, Zwitserland en Duitsland; tenminste 300 miljoen bomen gingen om. Alleen al in één studiegebied in Zwitserland waren 49 nestbomen op 39 broedplaatsen van Haviken omgewaaid. Toch werd er in 2000 op 28 van de 39 broedplaatsen gebroed, deels in nieuw gebouwde nesten, deels in nesten die de orkaan hadden overleefd. In één geval werd zelfs gebroed in een zilverspar die – met enkele andere sparren – reesteerde op een windworp van 5 ha; hier werd in april en mei het omgewaaide bos verzaagd en afgevoerd, zonder dat dit nadelige gevolgen had voor het broedsel (Schlosser 2000). Penteriani *et al.* (2002) vonden geen verschillen in de karakteristieken van nestboom (diameter op borsthoogte, hoogte, kroonvolume) en nestomgeving (afstand tussen bomen, kroondekking, vliegruimte) vóór en na de orkaan, noch in de reproductie van de Haviken. Het enige dat opviel in vergelijking met eerder jaren was een hoger aandeel ongepaarde vrouwen. Hun steekproef was echter aan de kleine kant, en ze hebben niet gekeken naar de effecten op de iets langere termijn.

Uit bovenstaande blijkt dat Haviken zich niet gemakkelijk uit het veld laten slaan door rampen in het bos. Of dat moet betekenen dat beheerders, bouseigenaren en aannemers hun gang moeten kunnen gaan, iets wat ze maar wat graag zouden willen (zie de herziene Gedragscode Bosbeheer, waar niet geheel toevallig het woordje Zorgvuldig uit de vorige gedragscode is verdwenen; overigens, ook met toevoeging van het woordje Zorgvuldig was die gedragscode een wassen neus en feitelijk bedoeld om de wet te omzeilen en houtkap in de broedtijd te faciliteren), is de vraag. Of het uitsparen van een solitaire nestboom tijdens kaalkap tot de zinniger beschermingsmaatregelen moet worden gerekend, is evenzeer de vraag. Zeker in natuurgebieden zouden beheerders wat zorgvuldiger met hun terreinen kunnen omgaan. En op zijn minst weerstand bieden aan steeds weer nieuwe grillen om bestaande habitats over de kop te gooien, aangemoedigd door grote hoeveelheden geld en de waan van de dag. Bestaande natuur vernielen is eenvoudiger dan die de natuur de tijd en ruimte te bieden er zelf wat van te maken.

Tot slot het antwoord op de titelvraag: minimaal één.¹

¹ Helaas zullen we niet weten welke beslissingen dit paar, als het al aanwezig blijft, de komende jaren zal nemen ten aanzien van de solitaire nestbomen. Beide nesten zijn namelijk in de loop van de zomer van 2010 uit de boom gevallen, het 2010-broednest als laatste na zware wind en regen in juli. In theorie zouden ze kunnen besluiten in één van beide bomen een nieuw nest te bouwen, maar dat lijkt me niet aannemelijk. Anderszijds, mijn deskundigheid aangaande de nestplaatskeuzes van Haviken is – zoals uit bovenstaande al bleek - natuurlijk geen knip voor de neus waard.

Summary

Bijlsma R.G. 2010. How many trees does a Goshawk *Accipiter gentilis* need? De Takkeling 18: 198-203.

In the nature reserve Planken Wambuis, situated on the Veluwe in the central Netherlands, clear-felling of stands of Scots and Corsican pine *Pinus sylvestris* and *P. nigra* in the winter of 2009/2010 removed several tens of ha of the nesting habitat of a pair of Goshawks *Accipiter gentilis*, although both nesting trees were spared. The latter remained as two solitary trees amidst an open wasteland. This nesting territory had become occupied in 2008 (female in her 3rd calendar-year), when the pair built a nest (in the Corsican pine) but refrained from egg laying. In 2009, the same pair built another nest, in a Scots pine some 400 m away, produced 3 eggs but failed in the mid-nesting stage. After forestry operations ceased late February 2010, display activities were again recorded in the nesting territory, and the pair commenced egg laying on 20 April (in 2009: 11 April), using the nest in the solitary Corsican pine as nesting site. In 2010, other Goshawks breeding within 6 km of this pair had started egg laying by 2, 5, 5, 5, 6, 15, 16 and 17 April. The "Corsican" pair produced 3 eggs, all of which hatched and from which two females fledged. It should be noted that this pair bred in a 750 ha large section of the nature reserve where the public is not allowed to enter and where human activities are restricted to monitoring and surveillance. Both nests were destroyed in the course of the summer, following heavy rainfall and strong winds.

Literatuur

- Bijlsma R.G. 1993. Ecologische atlas van de Nederlandse roofvogels. Schuyt & Co., Haarlem.
- Galván I., Bijlsma R.G., Negro J.J., Jarén M. & Garrido-Fernández J. 2010. Environmental constraints for plumage melanization in the northern goshawk *Accipiter gentilis*. *J. Avian Biol.* 41: 523-531.
- Mahon T. & Doyle F.I. 2005. Effects of timber harvesting near nest sites on the reproductive success of Northern Goshawks (*Accipiter gentilis*). *J. Raptor Res.* 39: 335-341.
- Kenward R.E. 2006. The Goshawk. Poyser, London.
- Penteriani V. & Faivre B. 2001. Effects of harvesting timber stands on Goshawk nesting in two European areas. *Biol. Conserv.* 101: 211-216.
- Penteriani V., Mathiaut M. & Boisson G. 2002. Immediate species responses to catastrophic natural disturbances: windthrow effects on density, productivity, nesting stand choice, and fidelity in Northern Goshawks (*Accipiter gentilis*). *Auk* 119: 132-1137.
- Rutz C. & Bijlsma R.G. 2006. Food-limitation in a generalist predator. *Proc. R. Soc. B* 273: 2069-2076.
- Schlosser W. 2000. Sturmschäden an Brutplätzen des Habichts *Accipiter gentilis*: Auswirkungen des Orkans "Lothar". *Ornithol. Beob.* 97: 335-337.
- Tinbergen L. 1955. De havikenstand in onze bossen. *De Levende Natuur* 58: 211-216.
- Versteeg J. z.j. Griepgrauw, de vrijbuiters van het Veluweland. Voorhoeve, Den Haag.
- Widén P. 1997. How, and why, is the Goshawk (*Accipiter gentilis*) affected by modern forestry management in Fennoscandia? *J. Raptor Res.* 31: 107-113.

Adres: Doldersummerweg 1, 7983 LD Wapse, rob.bijlsma@planet.nl